

12. Hafta

ÜNİTE NO: VII

YAPI BAKIMINDAN SÖZCÜKLER

(Bu ünite 11. Hafta'nın devamı niteliğindedir. 11. Hafta'nın ders notlarını almayı unutmayınız.)

AMAÇLAR:

1. Dilimizin yapısını tanıtmak
2. Dilimizin sözcük türetme yollarını göstermek
3. Dilimizi doğru telaffuz ettirmek
4. Dilimizdeki alıntı sözcük ve ekleri tanıtmak
5. Dilimizin söz dağarcığının kullanılmasını sağlamak

ANAHTAR KELİMELEER:

Morfoloji, biçim bilgisi, biçim birimi, ses yapısı, biçim yapısı,vurgu, isteğe bağlı vurgu, doğal vurgu, sözcük vurgusu, öbek vurgusu, cümle vurgusu, ek, kök, ad kökü, eylem kökü, ortak kök, sesteş kök, yapım eki, çekim eki durum ekleri, çokluk eki, iyelik eki, yalın sözcük, türemiş sözcük, birleşik sözcük, kalıplaşmış sözcük, deyimleşmiş sözcük, alıntı sözcük ve ek.

İÇİNDEKİLER

2. Ekler
3. Birleşik Sözcükler
4. Kalıplaşmış Sözcükler
5. Deyimleşmiş Sözcükler
6. Alıntı Sözcükler
7. Alıntı Ekler

III.Okuma Parçası

b. Yapım ekleri: Dil yaşayan ve zaman içinde sürekli değişime uğrayan bir toplumsal varlık olduğu için, kültür değişmelerine ve kültürel genişlemelere bağlı olarak yeni sözcükler elde etmek zorundadır. Türkçenin kendi söz varlığını genişletmek için başvurduğu yeni sözcük elde etme yollarının en uygunu **sözcük türetme** yoludur. Oluşma biçimlerine ve kökenlerine göre söz varlığımızı oluşturan sözcükler altı başlık altında toplanabilir. (Korkmaz, 2009: 121)

- 1.Yalın sözcükler
- 2.Türemiş sözcükler
- 3.Birleşik sözcükler
- 4.Kalıplaşmış sözcükler
- 5.Deyimleşmiş sözcükler
- 6.Alıntı sözcük ve ekler

1. Yalın sözcükler: Yapım eki almamış, tek kökten oluşan sözcüklerdir. Dilin doğuşu sırasında oluşmuşlardır. Yeni kök yapılamadığı için sayıları sınırlıdır. Yeni sözcük türetmede ve birleşik sözcük elde edilmesinde köklerden yararlanılır. İki öbeğe ayrılan köklerden ad kökleri tek başına kullanılabildiği için tam sözcük sayılmakta, eylem kökleri tek başına kullanılmadığı için sözcükten daha küçük dil birliği olarak sayılmamaktadır. (Ergin,1987:205)

2. Türemiş sözcükler: Sözcük kök ve gövdelerinden yapım ekleri ile elde edilen yeni anlamlı sözcüklerdir. İki türlü kök olduğu için ve her kökten iki türlü sözcük türetildiği için **dört türlü yapım eki** vardır: **Addan ad, addan fiil, fiilden ad ve fiilden fiil türetenler**

Addan ad türeten yapım ekleri: Bu eklerin bir bölümü çok işlek, bir bölümü işlekçe, bir bölümü de işlek değildir. İşlek olanlara birden çok örnek verilmiştir.

-lık → otluk (yer adı), küllük (alet adı), Türklük (topluluk adı), satılık (sıfat), iyilik (soyut ad), günde**l**ik (çekim ekinden sonra geldiği yer). Araplık (soyut ad)

-cı → boyacı (meslek sıfatları ve uğraşma adları), dilci (bir bilimle uğraşma adı), Türkçü (seven, yanlı anlamında sıfat), yalancı(huy adı), davacı (eden anlamlı sıfat)

-lı → yaslı yollar (olan, bulunan anlamında sıfat) hızlı tren (çok olan, çok bulunan anlamında sıfat), Gümüşhaneli (oralı anlamlı sıfat), Galatasaraylı(o kulübe bağlı), Osmanlı (o devletten olan anlamlı), sözlü (sıfat: konuşma ile yapılan, nişanlılık öncesi dönem anlamlı)

-sız → tasasız adam (tasası olmayan anlamında sıfat) sensiz (seninle'nin olumsuz)

-cıl → balıkçıl (balıkla geçinen), evcil(ehli), kırçıl (kır renginde, sıfat), ölümcül (ölüme yaklaşmış anlamında, sıfat), adamcıl (eskiden adam düşmanı, şimdi insan sever)

-cın → kaşıkçın (bir kuş)

-ce → Türkçe (dil adı, çekim eki aldığında kesme ile ayrılmaz: Türkçeye), insanca (biçim, tarz anlamlı), Araplarca (-e göre anlamında durum zarfı, aslının çekim eki olduğu, -ler çekim ekinden sonra geldiğinden anlaşılır.) , yüzlerce (sayıca abartı), kaplıca (ad türetme)

-daş → vatandaş (aynı yurtta oturan)

-men → Türkmen (Türk insanı), evcimen (eve bağlı, düşkün), dızman (iri yarı)

-(de)ki → yarınki, yoldaki, öteki, ötedeki(-de ekiyle de kullanılır, sıfat yapar)

-l, -sel, -sil → güzel (gözel), kumsal, yoksul

-cek→ gerçek (görcek, görünen, zahir: lehçe-i Osmani), sıcak (ısıcak), evcek

-cığaz, -cağız → kızcığaz (ağızlarda kullanıldığı görülür), adamcağız

-ncı → birinci, kaçıncı, ortancı, sonuncu (sıra anlamlı sözcükler)

-ar/-şar → beşer, altışar, üçer, yirmişer (paylaştırma anlamlı sözcükler)

-si/-msı/-mtırak/-rak → çocuksu, kadınsı, erkeksi; odunumsu, morumsu, acımsı; acımtırak, ekşimtırak (benzer anlamlı sözcükler); ufarak(daha ufak), yeğrek (daha iyi), küçürek(daha küçük)

Öteki ekler: **-z** (ikiz), **-lı-lı** (anallı babalı), **-leyin** (öğleleyin→ öğleyin), **-cileyin**(sencileyin), **-an** (oğulan→ oğlan), **-kek** (erkek), **-kan** (başkan), **-ç** (anaç), **-ka** (başka, özge), **-dırık** (çiğindirlik: omuzluk), **-aç** (kırac), **-ak** (solak, benek), **-k** (bebek), **-t** (yaşıtlı), **-tı** (şırıltı, vızıltı, patırtı, kütürtü, uğultu) **-az** (ayaz), **-ay/-ey** (güney, kuzay→ kuzey), **-gıl** (kırkıl, ablamgil), **-la** (kışla,yayla)

b. Addan fiil yapan ekler: Genellikle ad köklerine gelerek onlardan fiil türetirler. Gövdelerden fiil yapmada pek kullanılmazlar. Yalnızca canlılığı azalmış gövdelerden fiil yaptıkları olur. Addan fiil yapan bu eklerin yazımında bir incelik vardır. Ekin iki tarafına da çizgi işareti konulur. Nedeni kendinden önce bir kökün geldiği ve kendinden sonra çekim eklerinin geleceğini belli etmektir. Başlıca addan fiil yapan yapım ekleri şunlardır:

-la- , -le- → taş-la- , göz-le- (Bu ekten sonra -yor eki gelirse orta hecenin vurgusuz olması yüzünden ekin ünlüsü daralır: Başlayor→ başlıyor olur. Aynı daralma -an ortaç ekini aldığında konuşmada görülse de yazıda gösterilmez. Bu ekle türetilen bazı fiiller, fiilden fiil türeten eklerle genişletilerek kullanılır. Bu durumda ekin -la+n- , -la+ş-, -la+t- biçimleri ortaya çıkar: hoş-la+n- , bir-le+ş-, kir-le+t-)

-al- , -el- → bun-al- , düz-el- (Ek sıfatlardan olma anlamlı fiiller türetir.)

-l- → ince-l- eğri-l- (Ek sıfatlardan olma anlamlı fiiller türetir.)

-a- , -e- → boş-a- , dil-e- (Bu ek de orta hecede daralmaya uğrar: yaşıyor→ yaşıyor)

-ar- , -er- → boz-ar- baş-ar- (En çok renk adlarından fiil yapar.

-da- , -de- → vızıl-da-, tıkır-da- (Bu ekle yapılan **al-da+t-**, **al-da+n-**, **bağ-da+ş-** fiilleri tekrar türetilmiş biçimleriyle kullanılır. Ekin yansıma köklerden türetilen adlara getirildiği görülür.)

-kır- → fış-kır- , tü-kür- (Yansıma ad köklerinden fiiller türetir.)

-k → bir-i-k- göz-ü-k-

-r- → beli-r- , deli-r-, hapşı-r-, aksı-r-

-se- , -sa-→ su-sa-, umur-sa-

-mse-, -msa-→ kötü-mse- ben-i-mse-

c. Fiilden ad yapan ekler: Fiil kök ve gövdelerinden ad elde etmek amacıyla kullanılan eklerdir. Türkçenin harekete dayalı bir dil olması nedeniyle en çok yapım eki bu alanda bulunur. Fiilden ad yapan ekleri üç bölümde inceleyebiliriz: **İsim-fiil ekleri, sıfat-fiil ekleri, fiilden ad türeten yapım ekleri.**

İsim-fiil ekleri: **-mek, -me, -iş** ekleridir. **-mek** eki en işlek ektir. İki biçimlidir. Her fiilin adı bu ekle yapılır. Bir başka deyişle **-mek** kullanılmadan fiil söylenemez. Fiillerin kişi ve zamana bağlı olmayan biçimleri, soyutlanmış karşılıkları, bu ekle söylenir. Birkaç yerde kalıcı ad yaptığı da görülür: **yemek, çakmak** gibi. Ad durum eklerini alıştırta, özellikle belirtme ve yönelme eklerini alıştırta ekin sonundaki **-k** sesi yumuşar, **-ğ'**ye döner: **vermek-e**→ **vermeğe**, **atmak-a**→ **atmağa** gibi. Bu durumda **"ğ"** sesinin **"y"** sesletimiyle karışır. Bunu önlemek için **-mek** ekinden sonra ad durum eklerinden sonra **-i** ve **-e** durum eklerinin kullanılmaması eğilimi doğmuştur. Bunun yerine **-me** ekinin tercih

edilmesi yaygınlaşmaktadır: **dur-ma-y-ı, dur-ma-y-a; sev-me-y-i, sev-me-y-e** gibi.

-me eki hareket adlarını türeten ikinci ektir. İki biçimlidir. -mek ekinin doğrudan hareketi karşılması söz konusu iken -me eki hareketle gerçekleşen işi karşılar: **çalış-mak, çalış-ma; yer-mek, yer-me, ye-mek, ye-me** gibi. Bu ek kalıcı ad yapmada daha çok kullanılır: **dol-ma, dondur-ma, kavur-ma, çak-ma, iç-me** gibi. Ek sıfat da türetir: **kar-ma** tren, **süz-me** bal

-iş eki daha çok tarz ve biçim anlamlı adlar türetir. Dört biçimlidir: **söyle-y-iş, dur-uş, düş-üş**. Tarz ve biçim anlamı taşımayan kalıcı ad olan kullanılışları da çoktur: **bul-uş, kurtul-uş, bak-ış** gibi.

Sıfat-fiil ekleri: Fiil çekim ekleri arasında bağ-fiil ekleriyle birlikte gösterdiğimiz sıfat-fiil veya ortağ ekleri, kalıcı ad da yaptıkları için yapım eki özelliği de kazanmışlardır. Geçici sıfat türettiklerinde çekim eki olma özelliği öne çıkmaktadır: **çalış-an** adam, **öpül-esi** el, **görün-mez** kaza, **koş-ar** adım, **umulma-dık** hareket, **çalın-acak** kapı, **kesil-miş** ekmek gibi. Bu eklerle çok sayıda kalıcı ad da yapılmıştır: **düz-en, kır-an, git-er (gider), kes-er, dol-muş, ye-miş, bil-dik, tanı-dık, gel-ecek, yak-acak, giy-esi (giysi), çık-maz** gibi.

Fiilden ad türeten yapım ekleri: Asıl amaçları fiillerden kalıcı ad yapmak olan ve en büyük ek topluluğunu oluşturan yapım eklerimiz şunlardır:

-m → ver-i-m, öl-ü-m; **-k** → aç-ı-k, ele-k; **-ak** → dur-ak, ürk-ek; **-n** → tüt-ü-n, gel-i-n; **-gi** → der-gi, uyuku (**uyku**); **-ge** → süpür-ge, yon-ga; **-gın** → yan-gın, bay-gın; **-gan** → yapış-kan, doğur-gan; **-gıç** → bil-giç, süz-geç

-gaç → yüz-geç, kıs-kaç; **-ağan** → dur-ağan, kes-eğen; **-ıcı** → böl-ücü, ez-ici

-ç → kıvan-ç, kazan-ç; **-ı** → böl-ü, art-ı; **-a** → oy-a, yar-a; **-tı** → bağır-tı, ürper-ti

-ntı→ ak-ı-ntı, boğ-u-ntu; **-t** → geç-i-t, an-ı-t; **-sı**→ yat-sı, tüt-sü; **-anak**→ gel-enek, boğ-anak (fırtına türü); **-amak** → bas-amak, tut-amak; **-mık**→ kes-mik (saman türü), kıy-mık; **-aç**→ gül-eç, tık-aç; **-em** → tut-am, bur-am; **-al**→ çat-al ; -alak → şaş-alak, as-alak; **-arı**→uç-arı, göç-eri; **-maç**→ bula-maç, tut-maç; **-amaç**→ dön-emeç; **-baç** → saklan-baç, dolan-baç; **-l**→ ışı-l, cıv-ı-l ; **-sal**→ uy-sal, gör-sel; **-man**→ şiş-man, göç-men; **-sak**→ tut-sak; **-pak**→ kay-pak; **-van**→ yay-van ; **-ce**→ düşün-ce, eğlen-ce; **-ceme**→ sürün-ceme; **-mece**→ kes-mece, bul-maca

d. Fiilden fiil yapan ekler: Fiil kök ve gövdelerinden yeni bir elde etmek amacıyla kullandığımız eklerdir. →Sayıca sınırlı olan bu eklerin işlevlik dereceleri çekim eklerine yakındır. Kimileri bütün fiilleri eklenecek kullanım genişliği taşır. Bu eklerin belirli görevleri olduğundan ayrı ayrı ad da taşırlar: Olumsuz fiilleri türeten **-me-**, dönüşlü ve edilgen fiilleri türeten **-n-**, yine hem dönüşlü, hem edilgen fiil türeten **-l-**, işteş fiil türeten **-ş-**, oldurgan ve ettirgen fiil türeten **-r-**, **-t-**, **-dır-** ayrı ad taşıyan en önemli fiilden fiil türeten yapım ekleridir:

dur-ma-, sar-ı-n-, tara-n-, ayır-ı-l-, at-ı-l-, bak-ı-ş-, uç-u-ş-, yat-ı-ş-, geç-i-r-, ara-t-, aç-tır- gibi. Bunlardan başka fiilden fiil yapan başka eklerimiz de vardır: **-ar**→ çık-ar-, kop-ar-, git-er- (gider-); **-ı** → sanç-ı-, kaz-ı-, sür-ü- ; **-k**→ kır-k-, sar-k-, dol-u-k-; **-p**→ ser-p-, kır-p-; **-ala**→ ov-ala-, it-ele-, eş-ele-. Ayrıca koy- fiilindeki **-y-**, göresi- fiilindeki **-esi**, gülümse- fiilindeki **-mse**, ağızlardaki görse-t- fiilindeki **-se** ve gönder- ile dönder- fiillerindeki **-der** de bu eklerdendir.

3. Birleşik sözcükler: Yeni kavramları karşılamamanın en yaygın yolu Türkçe için sözcük türetmektir. Sözcük türetmeden sonra da **birleştirme** gelir. Birleştirme yoluyla elde edilen sözcüklere birleşik sözcük denir. "Birleşik kelimeler, bir varlığı, bir kavramı veya bir oluş veya kılışı karşılamak üzere iki ya da daha çok kelimenin şekil bilgisi ölçülerine uyularak yeni bir anlam oluşturacak biçimde bir araya getirilmesinden oluşan sözlerdir." (Korkmaz, 2009: 153) Yapı bakımından birleşik sözcük

bir söz öbeğidir. Birleşik sözcükler, kendilerini oluşturan birden çok sözcüğün anlamında değişme olup olmamasına ve ses yapısındaki değişmelere göre dört özellik gösterirler:

a. İki sözcükten ikisi de anlamını değiştirir: **Kırkbayır, imambayıldı, hanımeli, karnıyarık, akbaba, birtakım, birkaç, Kırıkkale, Kızılay** gibi.

b. İki sözcükten biri anlamını değiştirir: **Ateşböceği, düşeyaz-, adamotu, alabil-**

c. İki sözcük de anlamını korur: Atardamar, karaciğer, yarıçap, sözdizimi, önsöz.

d. İki sözcükten en az birinin ses yapısında değişme olmuştur: Cumartesi, kahvaltı.

Birleşik sözcükler; **ad, sıfat, zarf, zamir, bağlaç, ünlem ve fiil** görevlerinde kullanılanlar olarak yedi türdedir. Birleşik sözcükler oluşumlarına göre şu özellikleri gösterirler:

Birleşik adlar: Bir bölümü ayrı, bir bölümü bitişik yazılır: **İki adın birleştirilmesi:** Mal+tepe, **belirtisiz ad tamlamasının kaynaşması:** binbaşı, **sıfat tamlamasının kaynaşması:** Uludağ, **cümle kaynaşması:** albeni, iki fiilin birleştirilmesi: Seval, **adla fiil türevinin birleşimi:** ağaçkakan, **deyimin kaynaşması ile oluşan:** gözdağı

Birleşik sıfatlar: Belirtisiz ad tamlaması, sıfat görevi üstlenirse ortaya birleşik sıfatın bir türü çıkar: **nur topu** (çocuk), **çağla yeşili** (kazak), **Kırıkkale işi** (tabanca). Sıfat tamlamasının kaynaşmasıyla oluşan birleşik sıfatlar çoktur: **Açıkgöz** (adam), **birtakım** (yazarlar), **palabıyık** (Mustafa). İsnat öbeği biçiminde olanlar vardır: **Başıbozuk** (asker), **ağzı açık** (çocuk), **kulağı delik** (kadın). İki sıfattan oluşanlar da var: **Birkaç** (gün), **güler yüzlü** (adam), **iki canlı** (kadın). Öbek biçiminde olanlar da çoktur: **Badem bıyıklı** (adamlar), **yandan çarklı** (vapur), **içine dönük** (kız), **bilek kalınlığında** (su)

Birleşik zarflar: Bir bölümü anlam değişimleri sonucu, bir bölümü de öbekleşen sözlerin cümlede zarf görevinde sıklıkla kullanılmaları sonucu elde edilmişlerdir: **Er geç** (kavuş-), **ayaküstü** (görüş-); **bayramdan bayrama** (kıl-), **adım adım** (ilerle-).

Birleşik zamirler: Zamir görevinde kullanılan birleşik sözcükler de var.. Ayrı da, bitişik de yazılırlar. Çoğu iyelik ekinin öbeklerde kullanımı ile ortaya çıkmıştır: **Birazı, birkaçı, birçoğu; her biri, azı çoğu, üçü beşi, falanı filanı, eğrisi doğrusu, varı yoğu...**

Birleşik bağlaçlar: Bağlama göreviyle kullanılan öbekler de vardır: **Hiç olmazsa, sözün kısası, bir de, demek ki, bir bakıma...**

Birleşik ünlemler: Söz öbeklerinin ünlem göreviyle sıklıkla kullanılmaları sonucunda doğmuşlardır: **Aman Allahım, ah keşke, vay anasını, hey gidi, yok canım, yok yahu, def ol!**

Birleşik fiiller: Birleşik fiiller çeşitli yöntemlerle elde edilen birleşik sözcüklerdir. Geniş bir kullanım alanına sahiptirler. Bir bölümü ad ve yardımcı fiil birleşiminden doğmuştur: **İlan et-, var ol-, namaz kıl-, hamle eyle-, pike yap-, affet-, reddolun-, boş bulun-...** Bir bölümü karmaşık fiillerdir: **Söylemiş ol-, diyecek ol-, aramaz ol- ...** Bir bölümü özel bileşik fiil de denilen "tasviri fiiller"dir: **Yapabil-, gidiver-, bakadur-, şaşakal-, dolanıp dur-, geçip git-, düşeyaz, çekip git...** Büyük bir bölümü de deyimlerden oluşur: **Uykuları kaç-, etekleri dolaş-, eli ayağı buz kes-, taşı tarağı topla-, ipten dön-...**

4. Kalıplaşmış sözcükler: Bir ad veya fiil kökü ile bir yapım veya çekim ekinin asıl işlevi dışında birleşmesidir. Buna ek kalıplaşması da denir. (Korkmaz, 2009: 158) Bir ad çekim eki yapım eki görevinde kullanılmışsa veya sıfat-fiil eki kalıcı ad yapmışsa orda ek kalıplaşması veya kaynaşması olmuştur: **Gerçek-ten, erken-den, açık-tan, köy-cek, söz-de, göz-de, öz-de, dik-i-n-e, boş-u-n-a; ala-ca, ılı-ca, dağar-cık, düz-en, kır-an, dön-er, Sat-ıl-mış, Beğen-dik, ver-esi-y-e, Tut-ar, kuş-kon-maz** gibi.

5. Deyimleşmiş sözler: Deyimler kalıplaşmış söz öbekleridir. Birden çok sözcük bir kavramı karşılamak amacıyla hep aynı sıra ile hep aynı biçimde kullanılır. Deyimler de söz dağarcığımızın oluşmasında önemli bir alanı kaplamaktadır. Deyimleşme yoluyla dilimiz gelişmekte, sanatlı bir anlatım dili özelliğine bürünmektedir. Deyimlerin çoğunda -sözcükler asıl anlamları dışında kullanılır- yani anlam değişmesi vardır. Anlamını değiştirmeyen sözcüklerle de -az da olsa- deyim yapılmıştır: **Göz göze gelmek, göze girmek, gözden düşmek, gözü açılmak, göz atmak, göz göz olmak, kimseyi gözü görmemek; ismi var, cismi yok,**.

6. Alıntı sözcük ve ekler: Dilin sözcükleri içinde tarihi derinlikten kaynaklanan ilişkiler sonucunda **ödüncleme** de denilen alıntı sözcükler de vardır. Türkçe, Türklerin yaşadığı geniş coğrafya yüzünden birçok milletle kurulan sosyal ilişkiler sonucunda binlerce yabancı sözcük almış, yabancı dillere de adına **verinti** denilen binlerce sözcük vermiştir. Alıntıların yapıldığı dillerde verintilerin olması doğaldır. Kültürel alış verişin bir sonucudur. Önceleri **Çince, Moğolca ve Hintçeden**, onuncu yüzyıldan sonra **Farsça ve Arapçadan**, on dokuzuncu yüz yıldan günümüze kadar uzanan zaman diliminde de **Fransızca, İtalyanca, Almanca ve İngilizceden** yüzlerce sözcük dilimize girmiştir. **Ermenice, Rusça ve Rumcadan** da alıntılar vardır.

Alıntı sözlerin büyük bölümü dilimizin ses yapısına uydurularak söz varlığıımıza eklenmiştir. Buna Türkçeleştirme denir. Alıntı sözcükler Türkçe sözcüklere benzer duruma gelirler bu yöntemle. Söz gelişi **cameşuy**→ **çamaşır**, **pençşanbih**→ **perşembe**, **durbin**→ **dürbün**, **çeharsu**→ **çarşı**, **nerdüban**→ **merdiven** olmuştur. Bugün alıntı oldukları hiç hissedilmeyen alıntılardan birkaç örnek daha verelim: **Pulluk, anahtar, makara, çılıbr, çerçeve, sınır, sini, sokak, selvi, ambar...** Alıntı sözcüklerden Türkçeleştirilemeyenlerin büyük bölümü özleştirme çalışmaları sırasında yazı dilimizden atılmıştır: **Tahtelbahir** yerine denizaltı, **şimendifer** yerine demiryolu, **kompiiter** yerine bilgisayar, **printer** yerine yazıcı denmiştir.

Batı dillerinden gelen alıntıların bir bölümü, Türkçe karşılıkları yapılmış olsa da yazı ve konuşma dilinde kullanımını sürdürmektedirler: **Adaptör, adaptasyon, adapte, editör, moderatör, finansör, anketör, holigan, reyting, start, sorti, final, viyadük...**

Alıntı sözcüklerle birlikte alıntı ekler de vardır. Alıntı ekleri Batı dillerinden alınanlar, Farsçadan alınanlar ve Arapçadan alınanlar olmak üzere üç öbek olarak gösterebiliriz:

a.Batı dillerinden alıntı ekler:

Bir bölümü ön ek durumundadır: **-al** (fonksiyon-el) , **-aj**(blok-aj), **-er** (misyon-er) , **-ite** (real-ite), **-if** (sport-if), **-ik** (elektron-ik) **-ist** (final-ist), **-izm** (ideal-izm), **-loji** (morfo-loji), **-man** (antre-man), **-ör** (antren-ör), **-syon** (anima-syon), **-ya** (Rus-ya). Bu eklerden bir bölümü de son ek durumundadır: **a-** (a-sosyal), **ala-** (ala-franga), **anti-** (anti-biyotik), **de-** (de-şifre), **re-** (re-form), **tele-** (tele-vizyon).

b. Farsçadan alınan ekler:

-ân (zen-ân), **-âne** (zalim-âne), **-âsâ** (dev-âsâ), **-bân** (nigeh-bân), **be-** (an **be-an**), **ber-** (**ber**-devam) **bi-** (**bi**-vefa), **-dân** (nemek-dân), **der-** (**der**-kenar), **ez-** (ez-ber) , **-fâm** (gonce-fâm), **-gede** (ateş-gede), **-kâr** (sitem-kâr), **-mend**(mürüvvet-mend), **-nak** (derd-nak) **-sar** (kuh-sar), **-istan** (gül-istan), **-vâr** (ümid-vâr), **-veş**(meh-veş), **-yâr** (huş-yâr), **-zâr** (bağ-zar).

c.Arapçadan alınan ekler:

-ât (hayvan-at), **-e** (müdür-e), **-eyn** (lugat-eyn) **-î** (insanî), **-iyet** (cumhur-iyet), **-în** (memur-în) , **ale-** (ale'l-ade, ale'l-husus), **beyn-** (beyn-elmilel), **bi'l-** (bi'l- fiil, bi'l-mukabele), **bila-** (bila-faiz), **fi'l-** (fi'l-vaki) **ila-** (ilâ-nihaye), **kabl-** (kabl-elvuku), **lâ-** (lâ-kayd), **ma'a-** (ma'a-lmemnuniye, ma'a-mafih)

Örnek Sorular

1. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde addan ad türetmesine örnek vardır?
A) Evin çatısı sürekli akıyordu.
B) Araba yavaşladı ve durdu.
C) Yanına yolluk almak için eve döndü.
D) Yolda kaçaklara rastladılar.
E) Geçim zamanı şimdi, dedi adam.
2. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde ortak kök kullanılmıştır?
A) Çayın kısında oturup bir çay içelim.
B) Bu sıva ile de karşıki duvarı sıvayalım.
C) Belki bin kez söyledim, o ata binme diye
D) Anası ona bu konudan onun anasına söz etme dedi.
E) Senin yüzünden hep yüzüm kızarıyor ya!
3. " Bugün bizde toplanalım, bu konuyu iyice görüşelim." Cümlede kaç yapım, kaç çekim eki kullanılmıştır?
A) 5-5 B) 6-6 C) 5-4 D) 5-6 E) 3-3
3. Aşağıdaki sözcüklerden hangisi eylemden ad türetmeye örnek değildir?
A) Ölüm B) Vergi C) Durak D) Saçı E) Türkmen
5. Aşağıdaki bileşik adlardan hangisi bir adla sıfat-fiilden oluşmuştur?
A) Kırıkkale B) Sonuç C) Gelgit D) Akbaba E) Ağaçkakan

BÖLÜM KAYNAKÇASI

Eker, Süer, 2006, **Çağdaş Türk Dili**, Grafiker Yay. , Ankara.

Ergin, Muharrem, 1987, **Üniversiteler İçin Türk Dili**, Bayrak Yay. , İstanbul.

Gencan, Tahir Nejat, 1966, **Dilbilgisi**, TDK Yay., İstanbul

Demir, Nurettin; Yılmaz , Emine, 2010, **Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım**, Nobel Yay., Ankara.

Karasoy, Yakup v.d., 2005, **Üniversiteler İçin Uygulamalı Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri**, 5. Baskı, Tablet Yay., Konya

Korkmaz, Zeynep v.d., 2009, **Türk Dili ve Kompozisyon**, Ekin Yay., Bursa

Yeniçeri, Hüseyin v.d., 2009, **Üniversiteler İçin Dil ve Anlatım**, Palet Yay., Konya.

OKUMA PARÇASI

TÜRKÇENİN YAPISI

Dr. Hüseyin Yeniçeri

Türkçenin yapısını, sözcük sıralanışındaki akılcılığını, tamlama düzenini, deyimlerini, ikilemelerini, öğeleri arasındaki uyumunu, sözcükleri içindeki ses uyumlarını, cümle sırasında ses değişmelerini, cümle kuruluşu sırasında sözcük tasarrufunu, cümle çeşitliliğini bilip de Türkçeye hayran olmamak mümkün değildir.

Biz bu yazıda yalnız dilimizin yapısı üzerinde duracak, bu yapı özelliğinin dilimizi nasıl doğurgan (velut) bir dil yaptığını anlatmaya

çalışacağız.

Önce bu yapı özelliğinin Türkçeyi öğrenen yabancılara nasıl bir kolaylık sağladığını vurgulayalım. Öyle ki Türkçe bir söz kökünü öğrenen bir yabancının yirmi otuz sözcüğü birden öğrenebildiğini belirtelim. Bu durumun dil öğreniminde müthiş bir kolaylık sağladığının da altını çizelim.

Türkçe yapı bakımından eklemeli bir dildir. Doğuşu sırasında ortaya çıkan köklere önce yapım, sonra çekim ekleri ulanarak konuşulur. Türkçenin doğurganlığı da tam bu noktada kendini gösterir. Bir kökten ayrı ayrı anlamları olan yeni sözcükler elde ederiz. Böylece bir kök, tıpkı bir ağacın onlarca dal vermesi gibi beş, on, yirmi, otuz sözcüğü doğurduğu görülür. Bu noktada bir örnek üzerinde duralım. Söz gelişi "göz" kökünden türetilen sözcükleri sıralayalım:

Gözlü, gözsüz, gözde, gözel (güzel), güzelleme, gözcü, gözcülük, gözce, gözceğiz, gözündürük, gözlük, gözlükçü, gözlüksüz, gözlükçülük, gözlüksüzlük, gözgü (ayna), gözdeş, gözümsü, göze, gözeli, gözesiz, gözer, gözsel, gözenek, gözenekli, gözeneklilik, gözeneksiz, gözeneksizlik, gözene, gözeme, gözetici, gözleyici, gözeticilik, gözleyicilik, gözetmen, gözetmenlik, gözetmenli, gözetmensiz, gözetmensizlik; gözetmek, gözetlemek, gözetleyici, gözetleyicilik, gözemek, gözlemek, gözletmek, gözlenmek, gözlettirmek, gözlettirilmek, gözükmek, gözlem, gözlemci, gözlemcilik, gözleniş, gözetiş, gözleyiş, gözleme, gözetme, gözlenme, gözetim, gözetimcilik, gözetleniş, gözetlenme, gözetlenmek, gözetletmek, gözleği...

Göz sözcüğünün başka sözcüklerle birleşmesinden doğan sözcükler de var: **Gözdemiri, gözevi, gözdağı, gözaltı, gözlemevi, gözyaşı...**

Birleşiklerden ayrı yazılanlar ise daha çok:

Göz memesi, göz nuru, göz bebeği, gözü açık, gözü kapalı, göz merceği, göz kapağı, göz kesesi, göz hapı, göz kadehi, göz hapsi, göz hakkı, göz zarı, göz göz, göz göze, göz kararı, göz kuyruğu, göz önü, göz bağcı, göz aşısı, göz altı kremi, göz ardı, göz

akı, göz alıcı, göz banyosu, göz aşinalığı..gibi yüzden fazla ayrı yazılan birleşği vardır.

Örneklere bakılınca Türkçede "**göz**"den türeyen sözcük sayısının 66 olduğu görülür. Yalnızca göz sözcüğünü öğrenen bir yabancı, 66 sözcüğü birden öğrenebilmek şansına sahip olur. Yalnız sona eklenen eklerin işlevini de öğrenmek şartıyla... Altı tane "**göz**"le bitişik yazılan sözcükten başka yüzlerce gözle birlikte kullanılan birleşik sözcüğümüzün olduğunu yukarıda belirttik. Bir de "göz"le oluşan deyim ve ikilemeler, birleşik yapıda eylemler vardır: Söz gelişi "**göz atmak**" bir deyim, "**göz göz**", "**göze göz**" ikileme: **göz atmak** ve **göz göze gelmek** ise hem deyim, hem ikileme, hem de birleşik eylemdir.

Sayı bakımından yaptığımız bu değerlendirmede bir göz sözcüğünün iki yüzden fazla söz değerini doğurduğu görülüyor. Bir de karşıladığı kavram ve nesne bakımından incelenirse Türkçenin doğurganlığının eşsizliği kolayca anlaşılır. Bir fikir vermek bakımından göz sözcüğünün ve birleşiklerinin bin dolayında kavram ve nesneyi karşılar duruma geldiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Sanırım dilimizin eriştiği evreni seslendirme yeteneği ortaya çıkmıştır. Şimdi böyle sınırsız kapsama ve karşılama olanağı olan bir dili bırakıp üç yüz beş yüz sözcükle çocuklarını sırf yabancı dille öğretim yapmış desinler diye başka dillerde öğretim yaptırma çabası içinde olan yurttaşlarımızın nasıl bir gülünçlük çukuruna düştüklerini düşünebilirsiniz. O nedenle **Türkçe varlık, birlik ve dirlik kaynağımızdır**. Türkçeyi iyi öğrenmeden başka dilleri öğrenmenin de imkansızlığı ortadadır.